

پیامدهای خود فراموشی از منظر اسلام

*زینب حمیداوی

چکیده

این تحقیق به تحلیل پیامدهای خودفراموشی از دیدگاه اسلام می‌پردازد. خودفراموشی به عنوان یک وضعیت روان‌شناختی و فکری، فرد را از هویت واقعی‌اش غافل کرده و به توهم استقلال و احساس بیگانگی دچار می‌سازد. اهداف این پژوهش شامل شناسایی و طبقه‌بندی آثار و پیامدهای خودفراموشی در دو بعد دنیوی و اخروی است. در بعد دنیوی، پیامدهایی نظیر زندگی مشقت‌بار، دوری از رحمت الهی، سرگردانی و احساس پوچی به وضوح مشاهده می‌شود. در بعد اخروی، خودفراموشی می‌تواند به پیامدهای زیان‌باری مانند خدا فراموشی و نابینایی در روز قیامت منجر گردد. یافته‌های این تحقیق که به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده، نشان‌دهنده ارتباط مستقیم خودفراموشی با خدا فراموشی و غفلت از آموزه‌های دینی است. بنابراین، توجه به هویت واقعی فرد و برقراری ارتباط مستمر با خداوند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اقدامات می‌توانند به پیشگیری از آثار منفی خودفراموشی کمک کرده و در نهایت به ایجاد جامعه‌ای سالم و متعادل منجر شوند. در نتیجه، به منظور ارتقاء کیفیت زندگی فردی و اجتماعی، ضروری است که آگاهی‌های دینی و اخلاقی در جامعه گسترش یابد و افراد به ارزش‌های معنوی خود توجه کنند تا از انحرافات ناشی از خودفراموشی جلوگیری شود.

* سطح ۲، حوزه علمیه الزهراء (س) اهواز Hamidavi800@gmail.com

کلیدواژه: خودفراموشی، پیامدهای خودفراموشی، خدا فراموشی، هویت واقعی، آثار دنیوی، آثار اخروی،

غفلت از آموزه‌های دینی

مقدمه

خودفراموشی در بینش اسلامی به‌عنوان یک حالت روانی و شناختی منحصر به فرد انسان تعریف می‌شود که به‌طور معناداری با ویژگی‌های شناختی موجودات غیرانسانی تفاوت دارد. انسان، با برخورداری از توانایی‌های عقلانی و روحانی، قادر است هویت حقیقی خود را با علم حضوری درک کند یا از آن غافل گردد. این غفلت ممکن است به فراموشی هویت واقعی منجر شود و فرد را به توهم استقلال از خداوند و آثار الهی سوق دهد. به‌عبارتی، خودفراموشی به معنای غفلت از ذات و فطرت انسانی است که نیاز ذاتی به خداوند و فقر وجودی انسان را به تصویر می‌کشد.

این پدیده، که در متون اسلامی به‌عنوان “تسیان نفس” و در علوم انسانی معاصر تحت عنوان “از خود بیگانگی” شناخته می‌شود، یکی از موضوعات محوری در حوزه انسان‌شناسی، به‌ویژه در عصر حاضر است. خودفراموشی از منظر قرآن و روایات، حالتی درونی و فکری است که آثار و پیامدهای عینی و ملموسی به همراه دارد. این آثار، متناسب با نگرش انسان نسبت به خودفراموشی شکل می‌گیرند و در این راستا، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که پیامدهای خودفراموشی از منظر اسلام چیست؟

خودفراموشی به‌عنوان یک معضل جدی، یکی از چالش‌های اساسی است که جوامع انسانی را تهدید می‌کند. آثار منفی این پدیده، به‌ویژه در زمینه خدافراموشی، در متون دینی و روایات اسلامی به‌صراحت بیان شده است و ضرورت بررسی ابعاد خودفراموشی و اهمیت آن در زندگی انسان‌ها را نمایان می‌سازد. تاریخ خودفراموشی به زمان آغاز خلقت بشر بازمی‌گردد و تألیفات متعددی در این زمینه وجود دارد. به‌عنوان مثال، مرتضی مطهری در جلد‌های ۶ و ۱۳ آثار خود به بررسی ابعاد خودفراموشی پرداخته و تأکید می‌کند که این پدیده نه‌تنها بر زندگی

فردی انسان تأثیر می‌گذارد، بلکه بر روابط اجتماعی و تعاملات انسانی نیز اثرگذار است. محمد تقی فلسفی نیز در کتاب «اخلاق از نظر همزیستی و ارزش‌های انسانی» (۱۳۸۷) به پیامدهای خودفراموشی اشاره کرده و آن را عاملی برای فرومایگی و دئانت روحی می‌داند. او همچنین تأکید می‌کند که خودفراموشی به‌عنوان یکی از عیوب بزرگ معنوی و بیماری‌های خطرناک اخلاقی، انسان را از شرافت نفس و ندای وجدان اخلاقی غافل می‌سازد. ویژگی و امتیاز این پژوهش، پرداختن به پیامدهای خودفراموشی از منظر اسلام است.

مفهوم شناسی

الف) نسیان

فخر رازی درباره واژه نسیان دو معنا را نقل می‌کند و هر دو را می‌پذیرد و می‌نویسد: «فی النسیان قولان: احدهما: المراد ما هو نقيض الذكر و انما عوتب على ترك التحفظ و المبالغة في الضبط حتى تولد منه النسيان... والثاني: ان المراد بالنسيان الترك» (فخر رازی، ۱۴۲۰ ه. ق، ج ۲۲، ص ۱۰۶). علامه طباطبایی معنای اصلی نسیان را زایل شدن صورت معلوم از صفحه خاطر بعد از نقش بستن در صفحه ذهن می‌داند و می‌نویسد: «ولی در استعمال آن توسعه داده شده، و در مطلق روگردانی از چیزی که قبلاً مورد توجه بوده استعمال نموده اند» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۲۱۹). استاد جوادی آملی کاربرد واژه «نسیان» را در جایی می‌داند که سابقه آشنایی داشته است و هم اکنون از ذهن رفته است (جوادی آملی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۳۳). نقطه مقابل نسیان و فراموشی تذکر و یادآوری است؛ با توجه به این امر، نسیان و فراموشی درباره انسان عبارت است از: محو شدن چیزی از علم آدمی بعد از داخل شدن آن در علم وی، به طوری که هنگام مراجعه مجدد آن را نمی‌یابد (سبحانی، بی تا، ج ۱۳، ص ۳۲۴).

کلمه نسیان، معروف است، ولی گاهی از آن کنایه می آورند از ترک وظیفه چون ترک لازمه فراموشی است. از این رو فراموشی درباره امر وجودی صدق می کند که انسان قبلاً آن را داشته و بعد بر اثر عوامل درونی و بیرونی آن را از یاد برده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۴، صص ۳۰۷-۳۰۸). قرآن می فرماید: «وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً؛ و ما از پیش به آدم سفارش کردیم، اما او از یاد برد و در وی عزمی نیافتیم» (طه / ۱۱۵). از این آیه شریفه بر می آید که انسان بر اثر عهد نخستین خود با خدای سبحان، علم به پرستش و نهی از پیروی شیطان و درخت ممنوعه را پیدا کرده اما بعد بر اثر عواملی از جمله ضعف قوه بشری و... آن را از یاد برده است (فخر رازی، ۱۴۲۰هـ، ج ۲۲، ص ۱۰۵). چنان چه در روایت است که انسان را به سبب فراموشی انسان نامیده اند. «عن ابی عبدالله قال: سمی الانسان انساناً لانه ینسی» (بابویه الصدوق، ۱۳۸۵ش، ج ۱، ص ۱۵)

نویسنده تفسیر التبیان در معنای آیه ۱۹ سوره حشر بیان می دارد: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ؛ یعنی مثل کسانی که خدا را فراموش و حق خدا را ترک و رها کرده اند، نباشید که به واسطه کیفر این گناه، خدا آنها را از خیر و ثواب محروم ساخت (طوسی، بی تا، ج ۹، ص ۵۷۱)

فرق واژه ی غفلت با نسیان

با توجه به معنای نسیان، برای تبیین تفاوت بین نسیان و غفلت باید معنای غفلت را بیان کنیم. آن گاه تفاوت این دو واژه روشن خواهد شد. غفلت مصدر است و گفته می شود: «غفل یغفل غفلةً و غفولاً» (فراهیدی، ۱۴۱۰هـ، ج ۴، ص ۴۱۹) و در لغت در معانی زیر به کار رفته است:

اول) ترک و رها ساختن چیزی در حالی که آن را به یاد داری (همانجا). **دوم)** ترک و رها کردن چیزی به جهت سهو و اشتباه و یا عمد (احمد بن فارس، ۱۴۰۴ هـ. ق، ج ۴، ص ۳۸۶). **سوم)** الغفلة غیبه الشیء عن بال

الانسان وَ عَدَمُ تَذَكُّرِهِ لَهُ ؕ قَدْ اسْتَعْمَلَ فِيمَنْ تَرَكَهُ إِهْمَالًا وَ إِعْرَاضًا (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۴۴۹؛ مصطفوی، ج ۷، ص ۲۴۵)؛ مخفی شدن چیزی از ذهن انسان در حالی که آن را به یاد نیاورد و گاهی در ترک و رها کردنی استعمال می شود که به جهت بی اعتنایی و روی گردانی باشد.

علامه طباطبایی غفلت را نداشتن علم به علم معنا می کند به طوری که شخص غافل نمی داند که به این چیز علم داشته است، ولی نسیان، زائل شدن صورت معلوم به طور کلی از ذهن می داند» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ص ۳۷۷). مثلاً در داستان حضرت موسی اهل شهر با توجه به حضور وی متوجه آن نمی شود (همان، ج ۱۶، ص ۲۱). قرآن در این باره می فرماید: «وَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينٍ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا» (قصص / ۱۵) در حالی که فراموشی نسبت به چیزی است که پیش از آن به یاد داشته، ولی به علل طبیعی و غیر طبیعی آن را از یاد برده است و اکنون در خاطر ندارد. مانند آیه «وَ لَقَدْ عَاهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً» (طه / ۱۱۵) از سویی در برخی موارد عتاب و عقاب از نسیان برداشته شده که در حدیث رفع (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۳) نسیان در لغت به معنای ترک و تأخیر و در مقابل ذکر و حفظ است (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۳۱؛ بابویه الصدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۲، ص ۹۱). ولی غفلت در مقابل تنبه و یقظه قرار دارد. چنان چه در روایت است «ضادوا الغفله بالیقظه» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۴۲۷).

در قرآن، غفلت حالتی ارزشی است که به قلب نسبت داده شده (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۴۵۷)، در حالی که نسیان، حالتی است که بر نفس عارض می شود (همان، ج ۲۳، ص ۵۴۹). خداوند در آیاتی می فرماید: «وَ لَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَا تُطِيعُ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا» (کهف / ۲۸)، «وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ» (حشر / ۱۹).

(ب) خودفراموشی

وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ» (روم / ۹). انسان خودفراموش، هویت و واقعیت انسانی خویش را فراموش می کند و از یاد خداوند متعال دور می ماند و در دنیا توفیق توبه پیدا نکرده و از نعمت هدایت هیچ بهره ای نخواهد برد و در نتیجه از ذخیره لازم برای فردای قیامت غافل می ماند و عاقبت به گرداب فسق و تباهی وارد شده است. از این رو خداوند سبحان وی را در شمار فاسقان آورده و در آخرت دچار عذاب سختی خواهد شد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۳، ص ۵۴۹). همان گونه که قرآن کریم می فرماید: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (حشر / ۱۹)

از طرفی انسان مبتلا به این درد، مبدأ و معاد را از یاد می برد؛ «فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (سجده / ۱۴). و آیات الهی را انکار و تکذیب و به تمسخر می گیرد؛ «وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ» (صافات / ۱۴). از این رو در آن روز خدای حکیم او را وا می نهد و فراموش می سازد و این عذابی مضاعف است؛ پس خوار و گرفتار و بدون یار و یاور می ماند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص ۳۸۵). و این نتیجه فراموشی آخرت است که حاصل همان اعمال زشتی است که در دنیا بدون توجه به دستورات و اوامر الهی انجام می دادند.

نتیجه گیری

خودفراموشی به عنوان یک پدیده روان شناختی و اجتماعی، می تواند تأثیرات منفی و قابل توجهی بر فرد و جامعه بگذارد. این وضعیت، در صورتی که به موقع شناسایی و درمان نشود، می تواند پیامدهای مخربی را برای افراد و ساختار اجتماعی به همراه داشته باشد. دین مبین اسلام، خودفراموشی را به عنوان یک ناهنجاری غیرقابل قبول تلقی کرده و آن را عاملی منفی می داند که بستر ساز گناه و انحراف در زندگی فردی و اجتماعی است. از جمله پیامدهای خودفراموشی می توان به زندگی مشقت بار و دوری از رحمت الهی، سرگردانی و گمراهی، احساس پوچی و بی هدفی، نابینایی در روز قیامت و عدم نصرت پروردگار در آن روز اشاره کرد. در سطح اجتماعی،

خودفراموشی می‌تواند منجر به انزوای اجتماعی، کینه‌ورزی، و بروز رفتارهای خشونت‌آمیز و جنایت‌آمیز گردد. بنابراین، توجه به هویت واقعی فرد و برقراری ارتباط مستمر با خداوند، از اهمیت بالایی برخوردار است. این اقدامات می‌توانند به پیشگیری از آثار منفی خودفراموشی کمک کرده و در نهایت به ایجاد جامعه‌ای سالم و متعادل منجر شوند. در نتیجه، به منظور ارتقاء کیفیت زندگی فردی و اجتماعی، لازم است که آگاهی‌های دینی و اخلاقی در جامعه گسترش یابد و افراد به ارزش‌های معنوی خود توجه کنند تا از انحرافات ناشی از خودفراموشی جلوگیری به عمل آید.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- صحیفه سجادیه

کتاب فارسی

- (۱) ابن الحسین، علی امام چهارم علیه السلام، صحیفه سجادیه، ترجمه: مهدی الهی قمشه ای، قم: وحدت بخش، چاپ اول، ۱۳۸۹.
- (۲) انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۲، تهران: انتشارات سخن، ۱۳۸۱.
- (۳) جوادی آملی، عبدالله، توحید در قرآن، ج ۲، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ اول، ۱۳۸۳.ش.

- (۴) _____، مراحل اخلاق در قرآن، ج ۱۱، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ دوم، ۱۳۸۷ ه.ش.
- (۵) دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۱۲، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۰.
- (۶) رضی، محمد بن حسین شریف، نهج البلاغه، به تحقیق: صالح صبحی، قم: هجرت، چاپ اول، ۱۴۱۴ ه.ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.
- (۷) سبحانی، جعفر، منشور جاوید، ج ۱۳، قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام)، چاپ اول، بی تا.
- (۸) سروش، عبدالکریم، قصه ارباب معرفت، تهران: مؤسسه فرهنگی صراط، چاپ چهارم، ۱۳۷۶ ش.
- (۹) _____، اوصاف پارسایان، تهران: مؤسسه فرهنگی صراط، چاپ پنجم، ۱۳۷۶ ش.
- (۱۰) طباطبایی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۵، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ترجمه: محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ ش، در نرم افزار جامع التفاسیر نور ۳.
- (۱۱) طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۹، تهران: انتشارات فراهانی، چاپ اول، ۱۳۶۰ ه.ش، در نرم افزار جامع التفاسیر ۳.
- (۱۲) طیب، عبدالحسین، تفسیر اطیب البیان، ج ۱۲، تهران: انتشارات اسلام، چاپ دوم، ۱۳۷۸، در نرم افزار جامع التفاسیر نور ۳.
- (۱۳) لاهوری، اقبال، نوای شاعر فردا یا اسرار خودی و رموز بی خودی، مصحح: محمد حسین مشایخ فریدنی، تهران: بنیاد فرهنگ، چاپ اول، ۱۳۵۸ ه.ش.
- (۱۴) مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۶، ۱۳، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۹، در کتابخانه مدرسه فقاقت.
- (۱۵) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۶، ۱۲، ۲۲، ۲۳، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴، در نرم افزار جامع التفاسیر ۳.

- (۱) ابن زکریا، احمد بن فارس، **معجم مقائیس اللغة**، محقق / مصحح: عبد السلام محمد هارون، ج ۴، قم: مکتبه الاعلام الاسلامیه، چاپ اول، ۱۴۰۴ ه. ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.
- (۲) بابویه الصدوق، محمد بن علی، **علل الشرایع**، ج ۱، قم: کتاب فروشی داوری، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.
- (۳) _____، عیون اخبار الرضا، ج ۲، تهران: نشر جهان، چاپ اول، ۱۳۷۸ ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.
- (۴) _____، **اسرار التوحید**، ترجمه: محمد علی اردکانی، تهران: انتشارات علمیه اسلامی، چاپ اول، بی تا، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.
- (۵) _____، **ثواب الاعمال و عقاب الاعمال**، قم: دارالشریف الرضی للنشر، ۱۴۰۶ ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.
- (۶) تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، **غررالحکم و دررالکلم**، محقق: مهدی رجایی، قم: دارالکتاب الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.
- (۷) طوسی، محمد بن حسن، **التبیان فی تفسیر القرآن**، ج ۹، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، چاپ اول، بی تا، در نرم افزار جامع التفاسیر نور ۳.
- (۸) فخر رازی، محمد بن عمر، **مفتاح الغیب**، ج ۲۲، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ ه. ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.
- (۹) فراهیدی، حسین ابن احمد، **کتاب العین**، ج ۴، قم: نشر هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ه. ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.
- (۱۰) فیومی، احمد بن محمد، **المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر**، ج ۲، قم: مؤسسه دارالهجره، چاپ دوم، ۱۴۱۴ ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.

(۱۱) کلینی، محمد بن یعقوب، **الكافی**، محقق/مصحح: علی اکبر غفاری، محمد آخوندی، ج ۲، تهران:

دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.

(۱۲) مصطفوی، حسن، **التحقیق فی کلمات القرآن**، ج ۷، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول،

۱۳۶۸ش، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.

(۱۳) مفید، محمد بن محمد، **الاختصاص**، محقق/مصحح: علی اکبر غفاری، محمود محرمی زرنندی، قم:

المؤتمر العالمی الافیه الشیخ المفید، چاپ اول، ۱۴۱۳ق، در نرم افزار جامع الاحادیث نور ۳/۵.

مقالات

(۱) حیدری فر، مجید، محمد علی، فقهی، محمد حسینی، **مقاله خودفراموشی و زمینه های آن با**

تأکید بر آیه ۱۹ حشر، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات تفسیری، سال هشتم تا بهار ۱۳۹۶،

شماره ۲۹.

(۲) ماهینی، انسیه، ابوالفضل کیا شمشکی، عبدالحسین خسرو پناه، **مقاله خودفراموشی در بستر از**

خودبیگانگی با تکیه بر دیدگاه مولوی، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه اخلاق، سال هفتم،

بهار ۱۳۹۳، شماره ۲۳.

(۳) احمدرضا، هدایتی، **مقاله برنامه ریزی استراتژیک پیامدنگر (نتیجه محور)**، ره توشه، در

سایت: www.rahtooshe.com.